

Fugl i arkeologisk kontekst

Varanger samiske museum har i samarbeid med Bioforsk Svanhøvd utarbeidet informasjon om fugler i samisk tradisjon i Varanger.

Faktaark for prosjektet «Fugleturisme i Midt- og Øst-Finnmark», et prosjekt i «Naturarven som verdiskaper (M)»

Det har bodd mennesker ved Varangerfjorden i over 10.000 år, og sporene etter de som har levd før oss finnes ute i terrenget, der arkeologene kan finne dem ved hjelp av overflateregistreringer og utgravninger. Særlig er den eldste delen av vår forhistorie – steinalderen – godt belagt i Varanger, og flere utgravninger har gitt informasjon om fugl. For en arkeolog vil beinrester og gjenstander med fugleornamentikk eller fugleform fortelle bruddstykker av hvordan det kan ha vært en gang; slik som hvilke fugler man spiste, og hvilke forestillinger man kan ha hatt om fugl.

Matrester

Det mest konkrete vitnesbyrdet vi har på hvilke ressurser menneskene i Varanger utnyttet til mat i slutten av eldre steinalder, er funn av måltidsrester. Fra den eldste delen av steinalder har vi en mødding – avfallshaug – på kulturminneområdet Ceavccageadge/Mortensnes som ble utgravd i 1988. Møddingen er datert til 4700 f.Kr., og innholdt mengder med fugle-, fiske- og dyrebein. Beina ble artsbestemt, hvilket betyr at en beinekspert – osteolog – har studert hvilke fugle-, fiske- eller dyrearter beina tilhører. Artssammensetningen i denne møddingen fortalte at boplassen hadde vært en vår-/sommerboplass (bl.a. funn av trekkfugl), der fiske og fangst av sjøfugl var sentral. Tabellen viser arter og antall beinfragmenter som ble funnet. Siden det er nesten 7000 år siden boplassen var i bruk har mange av beina forsvunnet, men det er likevel nok materiale igjen til å fortelle om hvilke ressurser som ble utnyttet. Denne møddingen er faktisk den eldste som er funnet i Norge. En annen ting tabellen forteller oss er at vanntemperaturen var noe høyere på denne tiden, siden fiskearter som lange, brosme og hvitting er representerte, arter som ikke er vanlige i Varangerfjorden i dag.

I 1994 ble det også gravd ut en mødding, denne gangen i en yngre steinaldertuft i Suovvejohka/indre Bergeby – en av de berømte "Gressbakkentuftene". Artene man fant i denne møddingen forteller at dette var en helårsbolig, noe man også antar at husene av

Gressbakkentype var. Også denne møddingen forteller at havets ressurser var sentrale i steinaldermenyen, da bein av sjøpattedyr og fisk ligger skyhøyt over de andre artene. Men her kan leseren merke seg forskjellen i de

Beinfragmenter av ulike arter funnet i avfallshauger (møddinger) på kulturminneområdet Ceavccageadge/Mortensnes i Varanger. Møddingen er datert til 4700 f.Kr. (etter Schanche 1988).

Fugler		Pattedyr		Fisk	
Havsule	1	Bever	5	Sild	24
Brunnakke	2	Hund	1	Torsk	761
Rødstilk	1	Grønlandssel	4	Hyse	38
Polarsnipe	1	Sel ubestemt	25	Sei	61
Fjellrype	3	Hval ubestemt	1	Lange	34
Polarmåse	5	Smågnagere	15	Brosme	16
Svartbak	2			Hvitting	11
Krykkje	67			Flyndrefisk	9
Terne	7				
Lomvi	13				
Polarlomvi	23				
Geirfugl	3				
Lundefugl	2				

Fugler		Fugler		Pattedyr		Pattedyr		Fisk	
Havhest	1	Alkekonge	3	Hare	74	Mårfamilien	1	Lodde	1
Havsule	3	Alke	4	Lemen	33	Steinkobbe	1	Laksefamilien	3
Måkefamilien	1	Geirfugl	9	Bever	7	Grønlandssel	445	Torsk	1092
Ærfuglslekta	3	Lomvi	16	Gnager ubest.	4	Havert	1	Hyse	499
Ærfugl	24	Polarlomvi	23	Hvithval	3	Selfamilien	2538	Lyr	8
Sjørre	1	Alke/lomvi	10	Nise	24	Rovdyr ubest.	2	Sei	826
Siland	2	Alkefamilien	97	Delfinfam	4	Elg	5	Brosme	30
Laksand	2	Teist	3	Kvitskjeving	15	Rein	233	Lange	57
Andefamilien	18	Lundefugl	22	Kvitnos	1	Klovdyr ubest.	26	Torskfam.	773
Rype	4			Spekkhogger	1	Menneske	1*	Berggylt	4
Fjellrype	9			Hval ubestemt.	70			Gråsteinbit	3
Orrfugl	8			Hund	2			Rødspette	61
Storfugl	2			Hundefamilien	3			Flyndrefisker	12
Skoghønsfam.	1			Oter	2				
Buskspurvfam.	3								

* Funn av menneskebein betyr ikke at mennesket er spist. Det er gjort sporadiske funn av menneskebein i Gressbakkenmøddinger, alltid bare en knokkel; og knoklene har ikke spor etter kutt-/skjærmerker. Arkeologene tror at menneskebein kan være deponert i møddingene lenge etter begravelsen, som et ledd i ritualer og tro omkring den døde.

to møddingene: I denne sistnevnte helårsboplassen er det flere landpattedyr tilstede, og særlig mengden reinsdyrbein er høy. I vår-/sommerboplassen som ble beskrevet først, er det knapt landpattedyr representert i det hele tatt.

Andehodeamuletter

I Oddajohka/Nyelv i Nesseby kommune er det funnet to andehodeamuletter av reingevir. Det er rett og slett gjenstander – antatt amuletter – som er utformet som andehoder. Begge er datert til perioden yngre steinalder (4500-1800 f.Kr.). Forskerne knytter dem til sjamanistisk praksis, og viser at sjamanisme kan ha vært etablert som en religiøs praksis allerede for 5000 år siden. Her trekker man paralleller fremover i tid og sammenligner med den samiske kulturens sjamanisme – noaidevuhta – der noaiden var en sentral skikkelse.

Utgangspunktet er at andehodene ble brukt av noaider for å oppnå kontakt med ånderverdenen for å søke råd og hjelp. Det er kjent at samiske noaider brukte

Utgravning av ei gressbakkentuft i Buorresárku/Bergeby. Gressbakkentuftene er steinaldertufter datert til perioden 2000. f.Kr., mest tallrike og mest undersøkt i Varanger. I tuftene er det funnet mengder med dyre-, fiske- og fuglebein, samt gjenstander av stein, bein og horn.

© Kjersti Schanche

Utgravning av ei gressbakkentuft i Stuorravuonna/ Karlebotn. I det såkalte møddingmaterialet (mødding = husholdningsavfall) finnes store mengder dyre-, fiske- og fuglebein. I denne tufta ble det også gjort funn av en kopperdolk, datert til ca. 2000 f.Kr. Det er et av landets eldste metallfunn, om ikke det eldste!

Beinfragmenter av polarlomvi (under) og krykkje er de vanligste av sjøfuglartene som ble funnet i avfallshauger (møddinger) på kulturminneområdet Ceavccageadgel Mortensnes i Varanger. Møddingen er datert til 4700 f.Kr. (Schanche 1988).

© Terje Kolaas

© Terje Kolaas

fugler som hjelpere nettopp for å oppnå slik kontakt, og som hjelpere når man utførte ritualer eller ofringer. Les mer om hjelpefuglene til noaiden i faktaark II om samisk tro og mytologi. I helleristninger fra steinalderen er det avbildet mange ulike fugler, og man tror at noaidens hjelpeånder ble avbildet som fugler. Det samme gjelder avbildninger på sjamantrommene (runebommene).

Kilder

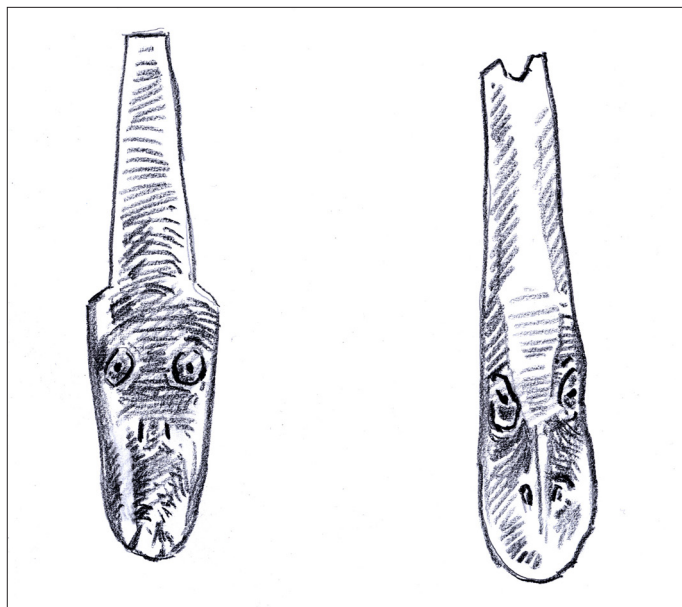
Krogh, Mia 2011. Mat i steinalderen. I M. Birkeland (red.) Varanger Årbok 2011. Sør-Varanger historielag, Vadsø historielag, Vardø historielag.

Schanche, Kjersti 1988. Mortensnes – en boplass i Varanger. En studie av samfunn og materiell kultur gjennom 10.000 år. Upublisert masteravhandling, Universitetet i Tromsø.

Schanche, Kjersti 1994. Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og sosial struktur rundt 2000 f.Kr. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø.

Schanche, Kjersti 2005. Sjøsamene ved Varangerfjorden. I K. Schanche og T. Bjørkli (red.) Várjjat Sámi Musea Čállosat 2007.

Tekster i basisutstillinga ”Sjøsamene”, Varanger Samiske Museum.

Tegning av andehodeamueletter laget av reingevir. De er datert til den yngre steinalder (4500-1800 f.Kr.).

Illustrasjon: Trond Haugskott